

NEMIS TILIDAGI ANTONIMLAR VA ULARNING TURLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6575340>

Mahammadiyeva Maftuna Maxmud qizi
*O'zbekiston Jahon tillar universiteti lingvistika
nemis tili magistri*

Annotatsiya: *Ushbu maqola nemis tilidagi antonimlarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Nemis tili boy lug'atga ega bo'lib, u atrofda dunyoning his-tuyg'ulari, ob'ektlari va hodisalarini tasvirlashda, talablarni qo'yishda va nimanidir isbotlashga harakat qilishda ishlatiladi. Qarama-qarshilik kategoriyasini lingvistik ifodalash muammosi hozirgi tilshunoslik fanida lingvistik antonimiya tushunchasi bilan bog'liq holda ko'tarilgan.*

Kalit so'zlar: *nemis tilining semantikasi, "semantik makon", antonimlar, leksik-grammatik turkumlar, tilshunoslik*

Hozirgi vaqtda nemis tilining semantikasini, shu jumladan antonimiya kabi etarlicha o'rganilmagan hodisani chuqur o'rganish zarurati mavjud. Kontrastning lingvistik timsoli sifatida antonimiya hodisasini o'rganish jamoat ongiga "kirish imkonini beradi", bu turli madaniyatlarda dunyo haqidagi g'oyalarning umumiy tendentsiyalarini aniqlashga imkon beradi, chunki ma'lumotlarning heteropolyarligi jamiyatni tan olish uchun modelni tashkil qiladi. Tilda buning aksi antonimiyada aks etadi. Antonimiya – qarama-qarshi ma'noga ega bo'lgan leksik birliklarning semantik munosabatlarining bir turi (antonimlar).

Tilning leksik-semantik tizimining kategoriyasi bo'lgan antonimiya lingvistik voqeliklardan biridir: u barcha tillarga xos bo'lib, uning birliklari qarama-qarshi ma'nolarning tubdan umumiy tuzilishini va tilning tarkibiy va semantik tasnifida katta o'xshashlikni ochib beradi.

L.A.Bulaxovskiy ta'kidlaganidek, "Antonimlar asosan sifatlarni ifodalaydi, lekin salbiy yoki bekor qiluvchi xarakterdagi harakat va holatlarni nomlashda ham mumkin bo'ladi". Biroq, "antonimiya deganda inkor qo'shish (so'zlash – gapirmaslik, oq – oq bo'lmagan) qo'shish orqali ifodalanishi mumkin bo'lgan oddiy qarama-qarshilik emas, balki bu ma'noni turli ildizlar bilan ifodalanishiga imkon beruvchi qarama-qarshiliklar tushuniladi, degan fikrga qo'shila olmaymiz (quruq - nam, hayot - o'lim)". Ikkita so'z guruhi aniq ajralib turadi, ularning ma'nolari antonimdir. Ularning bir-biridan farqi voqelikning turli bo'limlari bo'linishi va ularda ajralib turadigan xususiyatlar nisbati so'z ma'nolarida ifodalanishi bilan bog'liq. "Semantik makon" ning turli qismlarining bo'linishi turli tamoyillarga asoslanadi. Uning har qanday qismini ikki yo'l bilan ifodalash mumkin:

birinchidan, bu makonning ko'proq yoki kamroq barqaror segmentlarini ajratib ko'rsatish, nisbatan mustaqil xususiyatlarga ega bo'lish. Ikkinchidan, antonimik qutblanish orqali, ya'ni xususiyatlari bir-biriga bog'liq bo'lgan ikkita qutb nuqtasini o'rnatish. Tildagi muayyan predmet va hodisalarni belgilash uchun asosan "semantik makon"ni bo'lishning birinchi usuli, turli sifat va baholovchi xususiyatlarni ajratib ko'rsatishda esa ikkinchi usul qo'llaniladi.

Antonimlarning asosiy guruhi ma'lum sifatlarni bildiruvchi so'zlar bo'lib, ularni tanlash faqat qarama-qarshi ma'nolar yordamida ushbu sifatlarni bo'laklash kabi mumkin. So'zlarning antonimik qarama-qarshiligi bu holda ular uchun konstruktiv zarurdir. Antonimlarning maxsus turi juft so'zlar bilan ifodalanadi, ularning ma'nolari orasida ma'lum bir semantik soha "izsiz" taqsimlanadi; bunday guruh a'zosi bir-biriga qarama-qarshidir: hozir - yo'q, turmush qurgan - bo'ydoq.

Antonimlarning eng keng tarqalgan tasnifi ularning nutq qismlari bo'yicha tasnifidir. Quyida nemis tilining antonimik juft so'zlari keltirilgan bo'lib, ular o'zining tipologik xususiyatiga ko'ra bir xil tarzda tuzilgan va jonli nutqda qo'llanishida ko'plab o'xshash xususiyatlar uchraydi. Bu antonimik munosabatlar quyidagi so'zlarning leksik-grammatik turkumlarida uchraydi:

- sifatdoshlar muhitidagi antonimlar: klug - dumm, gut – schlecht.
- otlar orasidagi antonimlar: Reichtum - Armut, Himmel - Erde
- fe'l muhitidagi antonimlar: leben - sterben, geben - nehmen.
- qo'shimchalar muhitidagi antonimlar: unten - oben, havolalar – rechts.

Shuni ta'kidlash kerakki, bir ildizli va geterogen antonimik paradigmalar tilda eng muhim nutq qismlari (ot, sifat, fe'l va qo'shimchalar) so'zlari bilan ifodalanadi. Sifatlarning antonimiyasi ko'pincha, keyin esa otlar va fe'llar kuzatiladi.

Nemis antonimlari

Batafsil toifalar: Nemischa sifatlilar

Antonimlar soʻz maʼnolarining leksik-semantik qarama-qarshiliklari (ildiz yoki asosiy antonimlar) asosida hosil boʻladi. Antonimlarning toʻliq mavjudligi uchun kontekst zarur, yaʼni antonimlar faqat jonli nutqda toʻliq amalga oshiriladi, shuning uchun ularni sintaktik nuqtai nazardan ham oʻrganish kerak. Antonimlarni stilistik jihatdan koʻrib chiqish ham muhimdir.

Tilshunoslik tadqiqotining samaradorligi, agar tahlil qandaydir umumiylik, oʻziga xoslik bilan birlashtirilgan lingvistik material boʻyicha amalga oshirilsa, har doim sezilarli boʻladi, chunki faqat oʻziga xoslik fonida alohida soʻzlardagi barcha turdagi farqlar ajralib turadi. Koʻrinib turibdiki, bunday “jamo”, yaʼni eng umumlashgan, mavhum maʼnoga asoslangan soʻzlar turkumi gap boʻlagi hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, antonimlarning nutqning turli qismlariga mansubligiga, demak, funksiya maʼnosiga, soʻz yasaliş imkoniyatlariga qarab oʻziga xos xususiyatlari bor.

Hatto yuzaki kuzatish ham nutqning alohida qismlarida antonimiyaning juda notekis taqsimlanishini aniqlaydi. Antonimlarning gap boʻlaklari boʻyicha taqsimlanishidagi miqdoriy notekislik, shubhasiz, turli gap qismlarida antonimlarning ayrim sifat xususiyatlariga ega. Tilda, albatta, gapning turli qismlarida bir xil boʻlmagan soʻzlarning soʻz yasaliş xususiyatlari bilan soʻzlarning antonimik munosabatlarga kirishish qobiliyati oʻrtasida maʼlum munosabat mavjud.

Umuman olganda, Antonimlarning uslubiy vazifalari xilma-xildir. Ular qarama-qarshilikni ifodalaydi, hodisalarning qarama-qarshi mohiyatini, hayot dialektikasini ifodalaydi va bu qarama-qarshilik nutqning emotsionalligini oshiradi, baʼzan istehzoli soʻylarni yaratishga yordam beradi. Shuningdek, qarama-qarshi tushunchalar toʻqnashuvi asarlar qahramonlari xarakterini yoʻlga qoʻyadi, matnni konstruktiv tartibga soladi, voqealar ketma-ketligini koʻrsatadi, sahna koʻlamini, hodisalarning toʻliq yoritilishini taʼkidlaydi. Ulardan foydalanish nutqni yanada ifodali va semantik jihatdan boyitadi.

Antonimlarning eng keng tarqalgan tasnifi ularning gap boʻlaklari boʻyicha tasnifi: sifatlar muhitidagi antonimlar, otlar muhitidagi antonimlar, feʼllar muhitidagi antonimlar, qoʻshimchalar muhitidagi antonimlar. Lekin, aslida, tildagi qarama-qarshiliklarning qarama-qarshiligi faqat bir gap boʻlagi soʻzlarning qarama-qarshi qoʻyilishi bilan chegaralanmaydi. Agar soʻzlarning antonimiyasi ularning grammatik shakli va shakllantiruvchi komponentlariga bogʻliq emas degan pozitsiyadan kelib chiqsak, shuni tan olish kerakki, turli oʻzakli soʻzlar oʻrtasidagi antonimiya ularning asosiy semantik komponentlari – ildizlarning qarama-qarshi maʼnolari tufayli yuzaga keladi. Tilshunoslik tadqiqotining samaradorligi, agar tahlil qandaydir umumiylik, oʻziga xoslik bilan birlashtirilgan lingvistik material boʻyicha amalga oshirilsa, har doim sezilarli boʻladi, chunki faqat oʻziga xoslik fonida alohida soʻzlardagi barcha turdagi farqlar ajralib turadi.

Ko'rinib turibdiki, bunday "jamo", ya'ni eng umumlashgan, mavhum ma'noga asoslangan so'zlar turkumi gap bo'lagi hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, antonimlarning nutqning turli qismlariga mansubligiga, demak, funksiya ma'nosiga, so'z yasaliş imkoniyatlariga qarab o'ziga xos xususiyatlari bor. Hatto yuzaki kuzatish ham nutqning alohida qismlarida antonimiyaning juda notekis taqsimlanishini aniqlaydi. Antonimiyaning gap qismlari bo'yicha taqsimlanishida miqdoriy notekislik shubhasizdir nutqning turli qismlarida antonimlarning ayrim sifat xususiyatlariga ham ega. Tilda, albatta, gapning turli qismlarida bir xil bo'lmagan so'zlarning so'z yasaliş xususiyatlari bilan so'zlarning antonimik munosabatlarga kirishish qobiliyati o'rtasida ma'lum munosabat mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zelenetskiy, AA Nemis tilshunosligi nazariyasi / A. A. Zelenetskiy, O.V.Novojilov. – M.: Akademiya, 2003. – S. 271–294
2. Iskoz, A.M.Nemis tilining leksikologiyasi / A.M.Iskoz, A.F.Lenkov. - L. : Uchpedgiz, 1963. - S. 225-228
3. Lvov, M.R.Rus tilining antonimlari lug'ati / M.R.Lvov. - M.: Rus.yazyk, 1984. - 896 b.
4. Novikova, L.A.Rus tilidagi antonimiya: lug'atdagi qarama-qarshiliklarning semantik tahlili / L.A.Novikov. - M. : Ta'lim, 1973. - S. 110-120
5. Antonimlar // Lug'atlar olami [Elektron resurs]. – 2008. – Kirish rejimi: http://mirslovarei.com/content_psy/ANTONIMY-36729.